

A Comparative Study of the Connecting Structure of Open and Closed Spaces in Traditional and Modern Architectures of Azerbaijan Region, Iran

Saeedeh Dadashi ¹, Simon Ayvazian ^{*2}, Zohreh Torabi ³

¹ PhD Student in Architecture, Department of Architecture, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, saee.dadashi@yahoo.com

^{*2} (Corresponding author) PhD in Architecture, Department of Architecture, Faculty of Architecture, Campus of Fine Arts, University of Tehran, Tehran, Iran, simonayvazian1212@gmail.com

³ Department of Architecture, Zanjan Branch, Islamic Azad University, Zanjan, Iran, zohrehtorabi1212@gmail.com

Article Info

Research Article

Issue 56

Volume 21

Page 171 to 195

Submission Date: 2021/05/21

Review Date: 2021/08/18

Acceptance Date: 2021/11/07

Publication Date: 2024/12/21

Keywords

Open and closed spaces,
connecting space,
traditional architecture,
modern architecture,
Azerbaijan

Cite this article

Dadashi, S. , Ayvazian, S. and Torabi, Z. (2024). A Comparative Study of the Connecting Structure of Open and Closed Spaces in Traditional and Modern Architectures of Azerbaijan Region, Iran. *Islamic Art Studies*, 21(56), 171-195.

 [dori.net/dor/20.1001.1.***** ***/](https://doi.org/10.22034/IAS.2021.300934.1700)

 dx.doi.org/10.22034/IAS.2021.300934.1700

ABSTRACT

Throughout history, the house has been recognized as the most **crucial** space that adapts to human life. However, due to insufficient understanding of users and their needs, significant changes are observed in current housing and construction practices, leading to the loss of identity in homes and a trend towards uniformity across the country. Adopting an architecture based on understanding needs, lifestyle, and local beliefs that have evolved into cultural identity over time can enhance the sense of belonging to space and overall satisfaction of residents in meeting their real needs. In fact, this design component is the intermediate space. The purpose of this study is to analyze the spatial connecting spaces of traditional and modern dwellings in the Azerbaijan region, emphasizing how buildings are situated within these spaces. The research methodology is a combination of descriptive, qualitative, analytical, and logical reasoning approaches. The study involves library, internet, and field research, using both quantitative and qualitative data. After examining traditional and modern houses in Ardabil, Tabriz, and Zanjan, the study proposes optimal solutions for integrating traditional architectural connecting spaces into modern homes in the Azerbaijan region. Notably, contemporary architecture in the region often overlooks past principles and concepts, which are sometimes replaced with unfamiliar definitions due to lack of awareness. Meanwhile, the same audience has expressed needs that have diminished or faded over time. Ideal housing is based on human values, embodies cultural values, and provides peace and comfort.

Research Objectives:

1. To explain the optimal model for transitioning between open and closed spaces in residential buildings in the Azerbaijan region.
2. To investigate the differences and similarities between the connecting elements of open and closed spaces in traditional and modern residential buildings in the Azerbaijan region.

Research Questions:

1. What is the optimal model for transitioning from open to closed spaces in residential buildings in the Azerbaijan region?
2. What are the differences and similarities between the connecting elements of open and closed spaces in traditional and modern residential buildings in the Azerbaijan region?

** This article is taken from the doctoral dissertation/thesis of "Saideh Dadashi" entitled "Explanation of the communication structure of open and closed spaces in traditional and modern residential buildings (Case study: Azerbaijan region of Iran)", which was presented under the guidance of Dr. "Simon Ayvazian" and the consultation of Dr. "Zohre Torabi" in 1400 at the Islamic Azad University, Central Tehran Branch.

Introduction

In the mid-20th century, attention to indigenous architecture became apparent due to the problems and shortcomings arising from the changes brought about by modernity and industrialization. This interest in indigenous architecture emerged either as a reaction to the anonymity of their own architecture or as a means of establishing principles to solve problems. It encompasses a wide range of fields, including human dimensions, user needs and culture, building materials, climate, energy, and more (Sadeghipour, 2012: 6). Researchers like Rapoport have identified cultural issues in indigenous architecture as a significant factor, emphasizing the importance of considering cultural contexts. Paul Oliver defines indigenous architecture as a type that grows from within communities and adapts to social, climatic, and technological conditions over time, evolving in harmony with the values, economy, and lifestyles of the cultures that produce it. In essence, indigenous architecture is the architecture of the people, by the people, and not for the people (Rapoport, 2009: 26).

Cultural identity shapes the architectural values that are perceived only in traditional buildings. Architecture forms to nurture these values and embody them physically. If traditional Iranian architecture lacked these values, ancient structures would be nothing more than mere clay and earth. Iranian art is a testament to the innate genius of Iranians, and their art cannot be merely a compilation of elements borrowed from other cultures. This suggests that architecture and urban planning have a mission to preserve ancient cultural values within themselves and are considered identity-forming elements in cultural structures, as observed in architectural works worldwide (Bemanian, 2010).

The term "architecture" is most closely associated with housing, and any definition or characteristic it may have is first realized in housing. Housing has always been of interest from two main perspectives: it is the primary element of a city, and it is a necessity and concern for all people in all places and times. Additionally, housing (or the home) is the place of family life and carries both artistic and aesthetic value, both of which have cultural significance (Naghizadeh, 2017: 47).

Today, despite the use of modern technologies and significant expenditures in building homes, comfort in residential housing is not adequately provided. This is due to the identity crisis in contemporary architecture and the blind imitation of Western architecture. Traditional Iranian houses, with their proper design and understanding of building materials and elements, were able to meet the needs of their inhabitants without excessive costs and in simplicity. Unfortunately, in the present century, these traditional architectural principles have given way to imitations of Western architecture, subjecting Iranian homes to various challenges and problems.

The transformation of past homes into modern apartments has led to significant changes in the physical, functional, and spatial characteristics of residential architecture and environments. Private open spaces and shared spaces, as intermediate and connecting areas between indoors and outdoors in residential units, have fundamentally altered both social relationships at the neighborhood and community level and the structure and appearance of urban areas, providing continuity in residential fabrics. The mass production of apartment housing and the use of imported design patterns have also added ambiguity to the relationship between indoors and outdoors in residential units. Although Western researchers have also noted this ambiguity in the logical connection between indoors and outdoors in apartment design and use, Christopher Alexander, citing an English study on apartment balconies and small houses, points out that two-thirds of people never use balconies that do not provide privacy and a sense of seclusion (Alexander, 2009).

Today, designing desirable housing is essential across the country. However, designing desirable housing in the Azerbaijan region to enhance the quality of life for its residents is not only a new area of research but also necessary. This is because formulating and applying Iranian-Islamic architectural principles in this region not only helps preserve the authentic and indigenous architecture of the region but also promotes this indigenous culture. The intermediate space is associated with concepts such as proximity, seclusion, crowding, etc., which functionally create personal, social, public, and private spaces. These spaces indicate the level of privacy and, in other words, the boundary and domain between multiple spatial realms, as respecting boundaries not only distinguishes phenomena from adjacent domains but also influences how they connect. Therefore, one of the primary functions of intermediate spaces is controlling territory and ownership. Receiving, interpreting, changing, and combining information and concepts are also among the semantic functionalities of intermediate spaces. Thus, intermediate spaces are where internal and external functions intersect, shaping meaningful forms by limiting them and facilitating interaction and connection with their surroundings. This study aims to identify the most important indicators of intermediate spaces and their impact on the lifestyle of traditional housing and determine how these indicators can be applied in modern housing. It evaluates this perspective in cities across the Azerbaijan region, including Ardabil, Tabriz, and Zanjan.

Conclusion

The most significant difference between traditional and modern houses based on comparative studies in the Azerbaijan region is the vestibule (or entrance hall). In

architecture, the vestibule serves as a gateway and inner entrance, connecting spaces such as the kitchen, pantry, rooms, and courtyard to each other and to the main entrance. During the contemporary traditional period (Pahlavi era), the overall system of traditional houses remained intact, with the addition of staircases to the vestibule. However, as modern times progressed, the vestibule gradually lost its primary role and began to function as a filter, often connecting to spaces like bathrooms. In recent years, reception areas have emerged as connecting elements, and the vestibule has largely disappeared.

In contemporary times, one of the issues facing humanity is the problem of desirable housing. Due to land scarcity and high housing costs, people are forced to settle for smaller living spaces, which must be utilized efficiently. In a broader view, desirable housing is that which is based on human needs and values, embodies cultural values, and provides peace and comfort for its inhabitants.

The key features of desirable housing include:

- Providing a sense of peace and comfort for the family.
- Ensuring various levels of security for its occupants.
- Offering privacy.
- Facilitating connection with nature, meeting human needs, and accessing resources.

Developing models that align with the local culture of the Azerbaijan region can bring about a desirable order to the urban structure. Since these models are derived from the hidden principles of past architecture, they will introduce improvements in urban space, culture, structure, materials, proportions, layout, and more, leading to economic savings, enhanced quality of spaces, and increased user satisfaction and sense of belonging. The primary outcome of this research focuses on understanding the spatial identity, spirit of the home, and its essence in the Azerbaijan region, proposing solutions to achieve suitable housing models and envisioning sustainable, identity-rich Azerbaijani homes.

Upon examining traditional and modern houses, it becomes clear that Azerbaijani home spaces have undergone changes over time, both in terms of physical form and lifestyle. Notably, contemporary architecture in the region often overlooks past principles and concepts, which are sometimes replaced with unfamiliar definitions due to lack of awareness. The erosive changes in the architecture of homes in the Azerbaijan region have led to the elimination of certain spaces and their concepts from homes and people's minds. Meanwhile, the same audience has expressed needs that have diminished or

faded over time. Spaces like the vestibule, which serves as a connecting area, are among those whose absence is felt in people's lives based on field observations. Changes in the connecting elements of spaces, the shape and pattern of floor plans, the position and manner of entering spaces, lighting, and spatial functionality ultimately indicate that the quality of spaces has declined in certain aspects, particularly in physical terms, altering the lifestyle of the people in the region.

References

- Abolghasemi, Latif (1987), The norm of shaping Iranian architecture, in the book of Iranian architecture, Islamic period, compiled by: Yousef Kiani, Tehran, Jihaddaneshgahi Publications, pp. 358-359 [in Persian].
- Alexander, Christopher (2009), Standards in Architectural Design, translated by Farshid Hosseini, Mehrazan Publications, Tehran [in Persian].
- Badiei, Nahid (2002), Walls (Connected Area), PhD Thesis in Architecture, Fine Arts Campus, University of Tehran, Tehran [in Persian].
- Bemanian, Mohammad Reza; Gholami Rostam, Maryam and Rahmatpanah, Jannat (2010), Identity-Building Elements in the Traditional Architecture of Iranian Houses (Case Study: Yazd Apostolic House), Islamic Art Studies, Volume 7, Number 13, pp. 55-88 [in Persian].
- Bourdieu, Pierre (2011), Distinction: Social Criticism of Taste Judgments, translated by Hassan Chavoshian, Third Publications, Tehran [in Persian].
- Einifar, Alireza (2003), A Model for Analyzing Flexibility in Traditional Iranian Housing, Journal of Fine Arts, No. 13, pp. 64-77 [in Persian].
- Einifar, Alireza and Alinia Motlagh, Ayub (2014), Explaining the concept of outside and inside in the spaces between apartment housing (Case study: Balcony in three examples of residential complexes in Tehran), Journal of Fine Arts, Architecture and Urban Planning, Volume 19, Number 2 [in Persian].
- Haeri, Mohammad Reza (1375), Modern Housing Design and Principles of Traditional House Architecture, Compact Findings of Study Plan, Abadi, Year 6, Issue 23, Winter, 2218-28 [in Persian].
- Mahmoudi Mehmandoust, Morteza. (2017). Meaning in housing, re-reading the narrative of yesterday's housing for today's life. Scientific Journal of Architectural Thought, 1 (2), 112-98 [in Persian].

Mirshahzadeh, Shervin; Islami, Gholamreza; Einifar, Alireza (2011), "The role of border-link space in the process of creating meaning", *City Identity*, No. 9, pp. 5-16 [in Persian].

Naghizadeh, Mohammad (2017), Islamic housing (theoretical foundations to objective manifestations in the past and present) 1. *Scientific Journal of Architectural Thought* 1 (2), 67-47 [in Persian].

Rapaport, Amos (2009), Home, Culture, Nature, Iran Urban Planning and Architecture Research Center [in Persian].

Rezakhani, Jila (2013), Detailed in Architecture, PhD Thesis in Architecture, Campus of Fine Arts, Faculty of Architecture, University of Tehran, Tehran [in Persian].

Sadeghopi, Nahid (2012), History and Causes of Tendency to Indigenous Architecture, *Shahr and Indigenous Architecture*, No. 5 [in Persian].

بررسی تطبیقی ساختار ارتباط‌دهنده فضاهای باز و بسته معماری سنتی و مدرن شهرهای منطقه آذربایجان ایران

سعیده داداشی^۱ ID، سیمون آیوازیان^۲ ID*، زهره ترابی^۳ ID

^۱ دانشجوی دوره دکتری معماری گروه معماری، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، saee.dadashi@yahoo.com

^۲ (نویسنده مسئول) دکتری معماری گروه معماری، دانشکده معماری پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران، مدعو simon1944a@email.com

^۳ دکتری معماری گروه معماری، واحد زنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، زنجان، ایران، zohrehtoraby@yahoo.com

چکیده

در طول تاریخ خانه به‌عنوان مهم‌ترین مکانی که سازگار با زندگی انسان باشد، شناخته شده است. به‌علت عدم شناخت کافی از کاربران و نیازهای آن‌ها، امروزه تغییرات زیادی در بحث مسکن و ساخت‌ساز فعلی مشاهده می‌شود که منجر به بی‌هویتی خانه‌ها و حرکت به‌سوی یکسان‌سازی در سطح کشور شده است. روی آوردن به یک معماری که بر پایه شناخت نیازها، شیوه زندگی، باورهای بومی که در طول زمان تبدیل به فرهنگ آن جامعه شده است و هویت خاصی را به آن اختصاص می‌دهد، می‌تواند موجب افزایش حس تعلق به فضا و در کل رضایت‌مندی ساکنین از برآورده شدن نیازهای واقعی خویش باشد. درواقع این مؤلفه طراحی همان فضای بینابین می‌باشد. هدف این پژوهش تحلیل فضایی فضاهای ارتباط‌دهنده مسکن‌های سنتی و مدرن منطقه آذربایجان و تاکید آن بر نحوه قرارگیری ساختمان در فضاها می‌باشد. روش انجام این پژوهش ترکیبی (توصیفی و کیفی، تحلیلی و سرانجام استدلال منطقی) است؛ به‌طوری‌که از نظر مکان تحقیق کتابخانه‌ای-اینترنتی-میدانی و از نظر نوع داده‌ها کمی و کیفی است. در این مطالعات پس از بررسی خانه‌های سنتی و مدرن شهرهای اردبیل، تبریز و زنجان به ارائه راهکارهای مطلوبی به منظور استفاده از فضاهای ارتباط‌دهنده معماری سنتی در خانه‌های مدرن در منطقه آذربایجان کشور پرداخته شده است، چیزی که حائز اهمیت است، عدم‌توجه معماری امروزی منطقه به اصول و مفاهیم گذشته است. مفاهیمی که گاهی از روی ناآگاهی با تعاریف نامأنوس دیگران جایگزین شده است. این درحالی است که همان مخاطبان نیازهایی را مطرح کرده‌اند که طی گذر زمان فضاهای پاسخ‌ده همان نیازها از بین رفته است و یا کمرنگ شده است. مسکن مطلوب مسکنی است که برپایه انسان و ارزش‌های انسانی، تجلی‌گاه ارزش‌های فرهنگی، تأمین‌کننده آرامش و آسایش انسان شکل گرفته باشد.

اهداف پژوهش:

۱. تبیین الگوی مطلوب برای گذر از فضای باز به فضای بسته و بالعکس در بناهای مسکونی منطقه آذربایجان.
۲. بررسی تفاوت‌ها و شباهت‌های موجود میان ارتباط‌دهنده‌های فضاهای باز و بسته در بناهای مسکونی سنتی و مدرن در منطقه آذربایجان.

سؤالات پژوهش:

۱. الگوی مطلوب برای گذر از فضای باز به فضای بسته در بناهای مسکونی منطقه آذربایجان چیست؟
۲. تفاوت‌ها و شباهت‌های موجود میان ارتباط‌دهنده‌های فضاهای باز و بسته در بناهای مسکونی سنتی و مدرن در منطقه آذربایجان شامل چه مواردی است؟

اطلاعات مقاله

مقاله پژوهشی

شماره ۵۶

دوره ۲۱

صفحه ۱۷۱ الی ۱۹۵

تاریخ ارسال مقاله: ۱۴۰۰/۰۲/۳۱

تاریخ داوری: ۱۴۰۰/۰۵/۲۷

تاریخ صدور پذیرش: ۱۴۰۰/۰۸/۱۶

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۰/۰۱

کلمات کلیدی

فضاهای باز و بسته، فضای ارتباط‌دهنده، معماری سنتی، معماری مدرن، آذربایجان.

ارجاع به این مقاله

داداشی، سعیده، آیوازیان، سیمون و ترابی، زهره. (۱۴۰۳). بررسی تطبیقی ساختار ارتباط‌دهنده فضاهای باز و بسته معماری سنتی و مدرن شهرهای منطقه آذربایجان ایران. *مطالعات هنر اسلامی*. ۲۱(۵۶)، ۱۷۱-۱۹۵.

dorl.net/dor/20.1001.1.*.*****:****.***.*/

dx.doi.org/10.22034/IAS.2021.30.934.1700

* این مقاله برگرفته از رساله دکتری/پایان‌نامه "سعیده داداشی" با عنوان "تبیین ساختار ارتباطی فضاهای باز و بسته در بناهای مسکونی سنتی و مدرن (مورد پژوهی: منطقه آذربایجان ایران)" است که به راهنمایی دکتر "سیمون آیوازیان" و مشاوره دکتر "زهره ترابی" در سال ۱۴۰۰ در دانشگاه "آزاد اسلامی" واحد "تهران مرکزی" ارائه شده است.

مقدمه

توجه به معماری بومی در اواسط قرن بیستم در پی بروز مشکلات و کمبودهای حاصل از تغییراتی که مدرنیته و جامع صنعتی ایجاد کرده بود، آشکار شد. این علاقه به بررسی معماری بومی که یا در واکنش به گمنامی معماری خود و یا در صدر یافتن اصولی برای حل مشکلات شکل گرفته، ایجاد شده بود؛ طیف گسترده‌ای از زمینه‌های مختلف از جمله ابعاد انسانی، نیازها و فرهنگ کاربران، مواد و مصالح ساختمانی، اقلیم، انرژی و ... را شامل می‌شود (صادق‌پی، ۱۳۹۱: ۶). محققانی چون راپاپورت یکی از عوامل مؤثر در معماری بومی را مباحث مربوط به زمینه‌های فرهنگی مطرح در معماری بومی را بر پایه مسائل فرهنگی می‌دانند؛ تا حدی که پاول با مطالعه خانه‌های جنوب شرقی آسیا، حالت سمبیزی افغانستان، ابوترابی نیجریه، پیرنیا ایران بر لزوم توجه به معماری بومی تأکید کرده‌اند. بنابر تعریفی که پاول الیور از معماری بومی دارد، معماری بومی، آن‌گونه از معماری است که از درون جوامع رشد می‌کند و طی زمان خود را با شرایط اجتماعی، اقلیمی و فناوری سازگار می‌سازد و تکامل می‌یابد و باز ارزش‌ها، اقتصاد و شیوه‌های زندگی فرهنگ‌هایی که مولد آن‌ها هستند، سازگار می‌باشند و یا به‌طور خلاصه معماری بومی، معماری مردم و معماری توسط مردم و نه برای مردم است (راپاپورت، ۱۳۸۸: ۲۶).

هویت فرهنگی معماری را همان ارزش‌های رقم می‌زند که تنها در بستر بناهای سنتی ادراک می‌شود؛ چراکه معماری به آن دلیل شکل می‌گیرد تا ارزش‌ها را در خویش بپروراند و کالبدی بر آن‌ها متصور شود که اگر چنین نبود و معماری سنتی ایرانی فاقد ارزش می‌نمود، معماری ابنیه کهن بیشتر از مشتی خشت و خاک نمی‌نمود. هنر ایرانی، هنر سرشار از نبوغ اصیل ایرانی است و قومی که چنین هنری را به‌وجود می‌آورد، باید غریزه و نبوغی از آن خود داشته باشد و هنرش نیز نمی‌تواند تنها تلفیقی از عناصر برگرفته از فرهنگ‌های دیگر باشد. این نکته بر این دلالت دارد که معماری و شهرسازی، واجد رسالتی است تا ارزش‌های کهن فرهنگی را در درون خویش پاس دارد و بر این اساس، عنصری هویت‌بخش در ساختار فرهنگی شمرده شود، چنانچه همگونی فرهنگ و معماری در آثار معماری جهان مشاهده می‌شود (بمانیان، ۱۳۸۹).

واژه معماری بیش از هر بنای دیگری به مسکن تعلق دارد و هر تعریف یا خصوصیتی داشته باشد، تجسم آن قبل از هر جای دیگری در مسکن دیده می‌شود. مسکن از دو منظر اصلی همواره مورد توجه بوده است، یکی به آن دلیل که اصلی‌ترین عنصر شهر است، و دیگر به آن دلیل که مورد نیاز و توجه همه انسان‌ها در همه مکان‌ها و همه زمان‌ها می‌باشد. علاوه بر آن به دلیل آن که مسکن (یا خانه) اولاً مکان زندگی خانواده است و ثانیاً به دلیل بار هنری و زیباشناسانه آن، که هر دو بار ارزشی و فرهنگی دارند، توجه به آن و مطالعه در زمینه شناخت ویژگی‌های مطلوب مسکن همه‌گیر بوده است (نقی‌زاده، ۱۳۹۶: ۴۷).

امروزه با وجود استفاده از تکنولوژی‌های مدرن و صرف هزینه‌های سنگین در احداث خانه‌ها، مشاهده می‌شود که آن‌طور که باید، آسایش در خانه‌های مسکونی تأمین نشده است. این امر ناشی از بحران هویتی در معماری امروز و

تقلید کورکورانه از معماری غربی است. در صورتی که خانه‌های سنتی ایران با طراحی درست و شناخت صحیح مصالح و عناصر ساختمانی و بکارگیری درست آن باتوجه به مسائل اقلیمی آن منطقه، معماران توانسته‌اند بدون صرف هزینه‌های گزاف و در عین سادگی پاسخگوی نیازهای ساکنین آن خانه باشند. اما متأسفانه در قرن حاضر این اصول معماری سنتی جای خود را به تقلید از معماری غربی داده و خانه ایرانی را دستخوش چالش‌ها و معضلات گوناگون ساخته است.

تبدیل خانه‌های گذشته به آپارتمان‌های امروزی، موجب تحول ویژگی‌های کالبدی، عملکردی و فضایی معماری مسکن و محیط‌های مسکونی شده است. فضاهای باز خصوصی و فضاهای مشاع به‌عنوان فضاهای مابین و ارتباطی بیرون و درون در واحدهای مسکونی، هم از نظر برقراری روابط اجتماعی در مقیاس همسایگی و محله‌ای و هم از نظر ساختار و سیمای شهر و تأمین پیوستگی بافت‌های مسکونی، در سلسله‌مراتب ارتباط فضاهای مسکونی و محیط دگرگونی اساسی ایجاد کرده است. تولید انبوه مسکن آپارتمانی و استفاده از الگوهای طراحی وارداتی نیز به ابهام ارتباط بیرون و درون واحدهای مسکونی افزوده است. هرچند که در نوشته‌های پژوهشگران غربی نیز ابهام در ارتباط منطقی بیرون و درون در طراحی و استفاده از مسکن آپارتمانی مطرح بوده است. کریستوفر الکساندر به نقل از یک تحقیق انگلیسی در خصوص بالکن آپارتمان و خانه‌های کوچک، به این نکته اشاره می‌کند که دو سوم از افراد بنابر دلایل خاص خود هرگز از بالکن‌هایی که خلوت و زندگی خصوصی در آن‌ها تأمین نشده باشد، استفاده نمی‌کنند (الکساندر، ۱۳۸۸). امروزه طراحی مسکن مطلوب در سرتاسر کشور امری ضروری می‌باشد. اما طراحی مسکن مطلوب در منطقه آذربایجان جهت ارتقا کیفیت زندگی ساکنین نه تنها جنبه جدیدی از پژوهش بوده بلکه ضروری نیز می‌نماید، زیرا تدوین اصول و معیارهای معماری ایرانی-اسلامی در منطقه آذربایجان و به‌کارگیری آن در طراحی یک بنا نه تنها در حفظ معماری اصیل و بومی این منطقه کمک شایانی می‌کند بلکه سبب اشاعه فرهنگ و این معماری بومی نیز می‌شود. فضای بینابین با مفاهیمی همچون هم‌جواری، خلوت، ازدحام و... همراه است. این لغات به لحاظ کارکرد؛ فضای شخصی، فضای اجتماعی، فضای عمومی و فضای خصوصی را می‌سازند. این فضاها نشان‌دهنده و نمایانگر میزان حریمیت و به عبارتی حریم و قلمروی میان عرصه‌های متعدد فضایی می‌باشند؛ چراکه «رعایت حریم نه تنها عامل تفکیک و تشخیص پدیده از حوزه‌های هم‌جوار است بلکه بر چگونگی نحوه اتصال هم دلالت دارد»؛ بنابراین یکی از اصلی‌ترین وظایف فضای بینابین کنترل قلمرو و مالکیت می‌باشد. دریافت، تفسیر، تغییر و تجزیه و ترکیب اطلاعات و مفاهیم نیز از جمله کارایی‌های فضای بینابین به لحاظ معنایی می‌باشد؛ بنابراین فضای بینابین محل مواجهه کارکردهای درونی و برونی می‌گردد و به‌مثابه برآیند تأثیرگذاری نیروهای درونی و برونی، هم به تحدید شکلی که واجد معناست می‌پردازد و هم امکان تعامل و ارتباط آن شکل را با پیرامون فراهم می‌آورد. از این‌رو، نوشتار حاضر درصدد شناسایی مهم‌ترین شاخص‌های فضای بینابین و تأثیرگذار بر سبک زندگی مسکن سنتی و تعیین چگونگی به‌کارگیری این شاخص‌ها در مسکن مدرن گام برداشته و به ارزیابی این دیدگاه در شهرهای منطقه آذربایجان شامل شهرهای اردبیل، تبریز و زنجان پرداخته است.

۱. چارچوب نظری و یا چارچوب مفهومی

معماری مسکونی به‌عنوان مهم‌ترین عرصه و فضای معماری که ۷۰ الی ۹۰ درصد عمر انسان در آن سپری می‌شود و باید همراه با آرامش، امنیت، رشد و ... باشد، حائز اهمیت فراوانی می‌باشد (Evans, ۱۹۹۶, ۸۶). انسان علاوه بر نیازهای فیزیکی از مسکن، خواسته‌ها و آمال معنوی و روحی را نیز دارد تا در خانه خود احساس نیکویی و آرامش نماید، او به سکوت و تمرکز ذهن نیاز دارد تا در سایه آن مجال خودسازی و پرورش و بازسازی از حوادث روزگار پرسرعت و پر دغدغه را داشته باشد. در عین حال، همین موجود به اقتضای زندگی جمعی و ذاتی خود نیاز به در ارتباط بودن با انسان‌ها و همسایگان و گروه دوستان را دارد، چنان‌که جنبه اجتماعی انسان از جنبه‌های غیرقابل انفکاک وجودش گشته است. کمبود و حتی نبود فضاهای مسکونی با کیفیت مطلوب منطبق بر نیاز ساکنان در معماری امروز موجب نارضایتی ساکنان از مجتمع‌های خود می‌گردد. برای ممانعت از بروز چهره زشت ناهنجاری‌های اجتماعی و معضلات ناشی از آن، ضروری است در جهت ارتقای سطح کیفی زندگی و پاسخگویی به نیاز ساکنان در طراحی مجتمع‌های مسکونی به‌خصوص فضاهای نیمه‌بسته و ارتباطی تلاش شود تا راه‌حل‌های مناسب منطبق بر اصول علمی- پژوهشی تدوین و ارائه گردد.

مسکن سنتی ایران با توجه به پیروی نقشه، نما و فضاهای خانه از یک الگوی عام شکل‌گیری و نظام ساخت فضاهای تثبیت شده، تطبیق زندگی روزانه و فصلی با تنظیم روابط افقی و عمودی خانه و استفاده از فضاهای مختلف در ساعات مختلف روز و در فصول مختلف میسر می‌شده است. فضاهایی چون تابستان‌نشین، زمستان‌نشین، زیرزمین، بالاخانه و پشت‌بام امکان تطبیق خانه با شرایط مختلف زندگی را فراهم می‌آورد. سازمان‌دهنده انعطاف‌پذیری در این مقیاس عنصر مرکزی خانه یعنی حیاط است (عینی‌فر، ۱۳۹۳). اتاق‌ها و حیاط‌های بزرگ خانه‌های قدیمی، همیشه طوری ساخته می‌شدند تا از بهترین جهت تابش نور خورشید استفاده کنند، از بادهای نامناسب و توفان‌های منطقه‌ای در امان باشند و رو به سمت بادهای مطبوع قرار گیرند. ساخت این خانه‌ها طوری بود که شرایط کیفی مناسب از نظر جسمانی و روحانی را برای ساکنین ایجاد می‌کرد و سازمان‌دهی فضایی این خانه‌ها با سازه آن در هماهنگی کامل بود. خانه‌های سنتی متناسب با اقلیم، فرهنگ و مصالح منطقه موردنظر ساخته می‌شد تا جواب‌گوی نیازهای مردم منطقه باشد. عینی‌فر در مقاله‌ای تحت عنوان «الگویی برای تحلیل انعطاف‌پذیری در مسکن سنتی ایران» به این موضوع اشاره می‌کند که بخشی از نیازهای مسکن سنتی از طریق انطباق زندگی با تغییرات فصلی و روزانه تامین می‌شود و در خانه‌هایی با حیاط مرکزی، در ساعات روز و در فصل‌های سال از فضاهای مختلفی از خانه استفاده می‌شد. ضرورت‌های اقلیمی و محیطی و استفاده از بهترین شرایط طبیعی، ساکنین خانه را به تغییر مکان در فضاهای خانه نیازمند می‌ساخت. شاید فضاهای خانه‌های امروزی قابل برنامه‌ریزی برای جابه‌جایی‌های محدود در فضاهای داخلی خانه و استفاده بیشتر از قابلیت‌های دید و منظر و محیط بیرونی آن باشد (عینی‌فر، ۱۳۸۲).

خانه فضای بلافصل مرتبط با زندگی آدمی است. فضایی که از آن تأثیر می‌گیرد و بر آن تأثیر می‌گذارد. این فضا در پیوند با مفهومی پیچیده یعنی خانواده به‌عنوان اصلی‌ترین نهاد اجتماعی و جزء لاینفک خانه ایرانی - اسلامی معنا می‌یابد. پیوند میان خانه، خانواده و زندگی جاری در آن، می‌تواند مفهومی ماندگار و جاودانه برای ساکنان خانه خلق کند (مهماندوست، ۱۳۹۶). در خانه سنتی ایرانی مبنای نظم‌دهنده به کالبد خانه پیمون است که به سه شکل پیمون بزرگ، کوچک و خرده پیمون مورد استفاده معماران آن زمان بوده است. با اتکا به نظام مذکور، بالاترین وظیفه معمار شناخت، درک و تجسم فضایی نیروهای ساکن و جاری در کالبد باربر ساختمان بوده و با اشرافی که در طراح بنا ایجاد می‌شد، تناسب و ابعاد قسمت‌های پروخالی ساختمان تعیین می‌گشت (ابوالقاسمی، ۱۳۶۶). آنچه در خانه‌های معاصر اتفاق افتاد، تعویض به‌جای ترمیم بود. مداخله به‌موقع در بافت‌های تاریخی برای هماهنگ کردن آن‌ها با پدیده‌های صنعتی جدید صورت نگرفت و در نتیجه خانه‌های قدیمی در بافت قدیم، قرارگیری جلوه‌های جدید شهری، مثل خیابان، آسفالت و چراغ برق شدند. راحتی خانه‌های کوچک و جمع و جور امروزی، در مقابل مشکلات خانه‌های قدیمی، یعنی سهولت گردگیری و نظافت، نزدیکی حمام و دستشویی و توالی به اتاق‌ها، آشپزخانه نورانی و پر قفسه، پیدایش اشیاء جایگزین فضاها، از قبیل یخچال و فریزر که به‌راحتی می‌شد غذا و آذوقه را برای مدت‌ها در آن‌ها نگهداری کرد و چندان جایی هم اشغال نمی‌کردند، و کمدهای لباس و ظروف و غیره، گذار از مفاهیم و مصادیق خانه و سکونت به بدیل‌های دیگر را در زمانی بسیار کوتاه ممکن ساخت. سازمان فضایی خانه، امکان ارتباط ساکنان با طبیعت را فراهم می‌آورد و صرف غذا یا خواب در فضای باز، نشستن بر روی زمین حیاط و اتاق و یا حتی روی حوض، روی تخت‌های چوبی و خوابیدن روی زمین کاملاً رایج بوده است. سازمان فضایی خانه‌های سنتی با سطوح و فضاهای متعدد آن، موجب آزادی بی‌حد و حصر و کشف و تجربه‌های فضایی بسیار می‌شد (حائری، ۱۳۷۵). در کل در معماری سنتی توجه به مسکن به‌عنوان خانه و مامن آدمی به‌قدری بوده است که نه‌تنها برای فضاهای خانه هویت‌های مختلف در نظر می‌گرفتند بلکه کارایی و کاربردهای متفاوتی نیز بدان‌ها می‌دادند. این امر سبب افزایش کیفی فضای خانه در عین تأمین نیازهای کمی آن می‌شود. در این بین، فضاهای باز و نیمه‌باز خانه نقش کلیدی در این افزایش کیفی زندگی ایفا می‌کردند که می‌توان به چند مورد از آن‌ها اشاره نمود:

- تمامی خانه‌ها، چه کوچک باشند و چه بزرگ حیاط و یا حیاط مرکزی دارند و از نظام فضایی واحدی پیروی می‌کنند. حیاط در همه این خانه‌ها مرکزیت تام دارد و همانند قلب خانه عمل می‌کند؛
- سه گروه فضایی کاملاً مشخص و متمایز در تمامی این خانه‌ها حضور دارند. گروه فضاهای بسته، گروه فضاهای سرپوشیده (نیمه‌بسته/ نیمه‌باز) و گروه فضاهای باز و همه فضاهای بسته به‌طور غیرمستقیم و عمدتاً از طریق فضاهای سرپوشیده با حیاط مرتب هستند؛
- در حیاط حضور آب، سبزی، آسمان، آفتاب، باد، شب و مهتاب کاملاً محسوس است؛

- عناصر معمارانه تعریف‌کننده گروه فضاهای باز کف و دیوارها؛ گروه فضاهای پوشیده سقف و کف؛ گروه فضاهای بسته سقف، کف و دیوارها هستند.
- ترکیب سه گروه فضاهای باز، بسته و پوشیده به نحوی است که یکدیگر را تعریف می‌کنند. فضاهای باز فضاهای بسته را و بالعکس. در این میان، فضاهای پوشیده فضاهای گذار را در ادامه فضاهای باز و بسته به عهده می‌گیرند.
- در هر سمت حیاط، ترکیب لایه‌های افقی و عمودی فضا، همچون شبکه‌ای درهم تنیده، انواع فضاها را با ابعاد و ارتفاع‌های گوناگون برای انواع فعالیت‌های خصوصی و عمومی مرتبط با شیوه زندگی فراهم می‌آورد (حائری، ۱۳۷۵).

در کل فضاهای باز خصوصی و فضاهای مشاع به‌عنوان فضاهای مابین بیرون و درون در واحدهای مسکونی، هم از نظر برقراری روابط اجتماعی در مقیاس همسایگی و محله‌ای و هم از نظر ساختار و سیمای شهر و تأمین پیوستگی بافت‌های مسکونی، در سلسله‌مراتب ارتباط فضاهای مسکونی و محیط دگرگونی اساسی ایجاد کرده است. تولید انبوه مسکن آپارتمانی و استفاده از الگوهای طراحی وارداتی نیز به ابهام تعریف ارتباط بیرون و درون و فضاهای باز و بسته در واحدهای مسکونی افزوده است. هرچند که در نوشته‌های پژوهشگران غربی نیز ابهام در ارتباط منطقی بین فضای باز و بسته در طراحی و استفاده از مسکن آپارتمانی مطرح بوده است. در تحقیقات جامعه‌شناس معاصر «پی‌یر بوردیو» درباره‌ی خانه ایده‌آل، تمایز در سبک زندگی با استفاده از تکمیل پرسش‌نامه‌ای جامع از طبقات اجتماعی «تجمل‌پسند» تا «ضرورت‌پسند» نشان داده شده است. به گفته وی در سلسله‌مراتب اجتماعی بالاتر، توجه بیشتری به ویژگی‌های زیبایی‌شناختی می‌شود و در مقابل توجه به پاسخ‌های محیطی کارکردگرا کاهش می‌یابد (بوردیو، ۱۳۹۰: ۳۳۸). این نتیجه حکایت از نیاز به شناخت تمایز میان خواسته‌ها و نیازهای انسان توسط طراحان دارد.

در ایران در سال‌های اخیر پژوهشگران مختلفی به مفهوم بیرون و درون با عناوینی چون جداره‌ها- فضای وصل (بدیعی، ۱۳۸۱)، فضای مرزی- پیوندی (میرشاهزاده، ۱۳۹۰) و مفصل (رضاخانی، ۱۳۹۲) از نگاه فلسفی، زبان‌شناسی، معناشناسی و غیره پرداخته‌اند. در تحقیقات جامعه‌شناس معاصر «پی‌یر بوردیو» درباره‌ی خانه ایده‌آل، در سلسله‌مراتب اجتماعی بالاتر، توجه بیشتری به ویژگی‌های زیبایی‌شناختی می‌شود و در مقابل توجه به پاسخ‌های محیطی کارکردگرا کاهش می‌یابد (بوردیو، ۱۳۹۰: ۳۳۸). این نتیجه حکایت از نیاز به شناخت تمایز میان خواسته‌ها و نیازهای انسان توسط طراحان دارد. در ایران در سال‌های اخیر پژوهشگران مختلفی به مفهوم بیرون و درون با عناوینی چون جداره‌ها- فضای وصل (بدیعی، ۱۳۸۱)، فضای مرزی- پیوندی (میرشاهزاده، ۱۳۹۰) و مفصل (رضاخانی، ۱۳۹۲) از نگاه فلسفی، زبان‌شناسی، معناشناسی و غیره پرداخته‌اند. در این پژوهش‌ها به‌طور خاص به موضوع ارتباط بیرون و درون در مسکن و محیط‌های مسکونی پرداخته نشده است. در این پژوهش‌ها به‌طور خاص به موضوع ارتباط بیرون و درون در مسکن

و محیط‌های مسکونی در معماری سنتی پرداخته نشده است. در ادامه در جدول شماره یک به ارائه پیشینه تحقیقات انجام‌شده مرتبط با پژوهش پرداخته شده است.

جدول ۱. پیشینه تحقیقات انجام‌شده مرتبط با پژوهش

عنوان کتاب، مقاله یا تحقیق	نویسنده	سال	توضیحات مختصر
دیدنی نواز فضای معماری	شولتز	۱۹۷۰	شولتز در مورد اهمیت تعریف درون و بیرون برای سکونت انسان می‌گوید: «موقعی که بشر موفق شود تنها عنوان درون و بیرون را مشخص کند به یقین می‌توان گفت که بشر سکونت می‌گزیند.»
حفظ ارزش‌های معماری سنتی در معماری معاصر	آبوزیان	۱۳۷۶	به بررسی مهمترین ارزش‌های معماری سنتی پرداخته و به ارزیابی رابطه این نوع معماری با انسان و جامعه پرداخته است و بر این اساس، رابطه معماری سنتی با سنت‌ها، اعتقادات و فرهنگ جامعه و سیر تحولات تاریخی و جهانی را مورد ارزیابی قرار داده است
هدف پرداختن به موردی مشخص از مفاهیم طراحی مسکن سنتی ایران	عینی‌فر	۱۳۸۲	تکیه اصلی این مطالعه بر تدوین الگویی برای مطالعه مفاهیم نظری و تعمیق آن با مطالعه‌ای ژرفانگر و موردی است. نتیجه مطالعه، پیشنهاد ماتریسی دو بُعدی است که یک وجد آن گونه‌ها و عوامل انعطاف‌پذیری شامل "تنوع‌پذیری" و "تغییرپذیری" و وجه دیگر آن سه مقیاس "خرد"، "میان" و "کلان" خانه سنتی می‌باشد.
ارزیابی عناصر هویت ساز در معماری سنتی خانه‌های ایرانی	بمانیان و همکاران	۱۳۸۹	یکی از شیوه‌های بررسی هویت جامعه، توجه به عناصر فضایی و ارتباط آن با فرهنگ جامعه است، لذا برای شناسایی هویت جامعه سنتی ایرانی بررسی عناصر هویت‌ساز در معماری سنتی ایران شیوه مناسبی به نظر می‌رسد.
تأثیر ویژگی‌های اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی در معماری خانه	انگبینی	۱۳۹۰	تحولات سیاسی و اجتماعی دوران معاصر، همچون گسترش تهران و مهاجرت به شهرها، سیاست دولت‌ها در جهت تجدیدطلبی و سنت ستیزی و ورود مدرنیته، تحولات فرهنگی اجتماعی و همچنین تحول معماری، ابزارها و تکنیک‌ها در غرب پرداخته است
تبیین الگوهای طراحی مسکن با توجه به مقوله فرهنگ	قمری	۱۳۹۰	باتوجه به مقوله فرهنگ با در نظر داشتن مفاهیمی چون قلمرو مقیاس انسانی، خلوت و مواردی از این قبیل، به بررسی شاخصه‌های طراحی معماری مسکن بر مبنای فرهنگ ایرانی پرداخته است.
عناصر جدید در معماری که جانشین عناصر معماری سنتی می‌باشند	عینی‌فر	۱۳۹۱	با مطالعه موردی در منطقه ۱۱ شهر تهران، ابتدا خانه‌های مسکونی که قدمت تاریخی طولانی داشته (خانه امیربهداد و خانه انیس‌الدوله) را به طریق مردم شناختی مورد بررسی قرار داده و سپس با یک خانه با سبک معماری نوین مقایسه نموده و عناصر مهم آنها از جمله فضاهای ورودی بررسی و تحلیل مردم شناختی شده، محقق این عناصر را در ارتباط با اعتقادات و فرهنگ مردم بررسی کرده است و سپس سعی نموده سبک ایده‌آل را مطرح نماید.
حلیلی بر مباحث مربوط به معماری و	کشفی و همکاران	۱۳۹۳	در این مقاله کوشیده شده مبنای فلسفی سکناگزینی از دیدگاه اندیشه فلسفی پدیدارشناسی نشان داده شود و سپس از منظر ارزش‌های اسلامی ایرانی مورد بررسی قرار بگیرد. محققین در این تحقیق بیان نموده‌اند که سکناگزینی مفهومی فراتر از داشتن یک سرپناه است. این مقوله از منظر پدیدارشناسی، نه

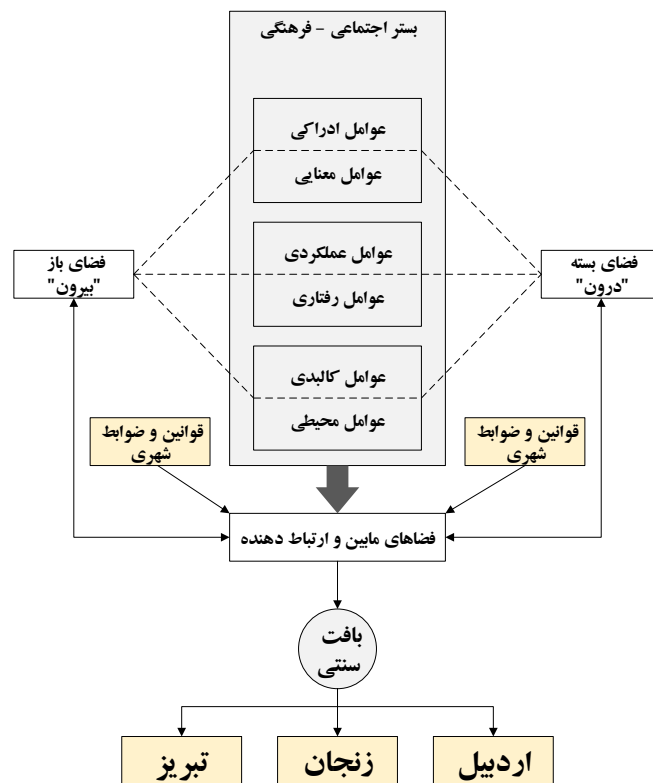
تنها به‌منزله برقراری ارتباط با دیگران است، بلکه ارتباط با خانه را نیز دربر می‌گیرد. در فرهنگ ایرانی، خانه همواره محلی برای ظهور و شکل‌گیری خانواده محسوب می‌شود.			مفاهیم «سکونت» و «مسکن»
پس از بررسی مقالات و کتاب‌های مختلف نتایج این بررسی‌ها نشان‌دهنده این است که معماری و شهرسازی امروزه ایران کاملاً تقلیدی از نوع معماری کشورهای غربی می‌باشد که با ارزش‌ها و فرهنگ ما کاملاً بیگانه و مخالف می‌باشد؛ بنابراین برای رسیدن به مسکن و سکونت ایرانی و اسلامی ما باید از اشارات و سفارشات قرآن و فرهنگ غنی کشور برای برنامه ریزی در این مورد استفاده کنیم و طوری باشد که بیشتر از مصالح بومی که با شرایط مناطق هم‌خوانی دارند استفاده کنیم.	۱۳۹۴	زهانی	تحلیل مفهوم سکونت در فرهنگ و هویت ایرانی - اسلامی
معماری اسلامی سرشار از نکاتی است که ممکن است گاهی گوشه‌ای از آن کشف و مورد استفاده قرار بگیرد. معماری پر رمز و رازی که اساس و سنت آن، پویایی و روزآمدی است. خانه فضایی است مرتبط که آدمی از دیر باز به‌طور روزمره از آن تأثیر گرفته و بر آن تأثیر می‌گذارد و خانه اولین فضایی است که آدمی احساس تعلق فضایی را در آن تجربه می‌کند.	۱۳۹۴	گودرزی سروش، محمد مهدی و سعید یآوری	تبیین اصول و معیارهای معماری ایرانی و اسلامی بر طراحی خانه های سنتی
شناخت برای تمییز و تشخیص ارزش‌ها و اندیشه‌ها و تدبیرها و ابداع‌های معماران جایی مهم دارد. معماری نمی‌تواند آنچه در دل نهفته دارد را، یک‌سره و آشکارا بیان دارد. دانسته‌ایم که معماری ذاتی هنری دارد؛ و بر توانایی‌های آفرینشی و بر تصویرهای معمار متکی است؛ و می‌دانیم که از این‌روی است که به معمار و معماری از طریق شناخت محیطی که به اینها تشخیص و هویت بخشیده است می‌توانیم راه یابیم؛ می‌دانیم شناختی که بر پایه‌اش اظهار نظر خواهیم کرد نسبی و محدود است؛	۱۳۹۴	حیاتی، حامد و وحید دولتشاه،	جایگاه هویت معماری ایرانی - اسلامی در خانه های مسکونی
سبک زندگی ایرانی مجموعه از باورها، دانش‌ها، معارف، آداب و رسوم و ارزش‌هایی که جامعه مسلمان ایران به آن‌ها ارج مینهد و در جهان به آن شناخته میشوند که ملاک و معیار روش زندگی میباشد. هر جامعه‌ای واجد فرهنگی است که معیارهای منبعث از جهانبینی و باورها، قدر و مرتبه آن را برای افراد آن جامعه در نظر می‌گیرد، به تبع این اصل جامعه اسلامی نیز واجد فرهنگی است که در صورت سلامت می‌بایستی مبانی و معیارهای آن از تعالیم اسلامی منبعث شده باشد، مراد از سبک زندگی ایرانی - اسلامی، استفاده از دانش‌ها، باورها، اصول و ارزش‌هایی که بر مشی حیات اجتماعی و فردی ایرانیان تسلط دارد و منابع و مأخذ این سبک در بدو امر عقاید و باورهای دینی و مقدس مردم است که اصول اصلی آن از تعالیم اسلامی اخذ شده اند، در مراحل بعدی آداب و رسوم و ارزشهای کهن ایرانی است، که تقابلی با ارزشها و اصول اسلامی نداشته و بزرگان قوم بر آن صحنه نهاده و مردم نیز از آن‌ها پاسداری نموده اند.	۱۳۹۴	فرهادی، مریم و کمال رهبری منش	مبانی نظری سبک زندگی ایرانی - اسلامی
مطالعه درباره معماری ایران، نشان‌دهنده چگونگی گسترش آن در طی پانزده قرن گذشته است. مروری در خطوط اصلی معماری ایران از آغاز تاریخ مدون ما، در واقع گشاینده شاهراهی به قلب تمدن دیرینه سال این سرزمین است. اهمیت معماری ایرانی اسلامی وقتی آشکار می‌شود که بدانیم در ساخته های این دوره به کاربرد مادی و معنوی بناها توجه شده است.	۱۳۹۴	ولادی تالاری، مریم	بازنگری معماری ایرانی اسلامی در ساختمان های مسکونی عصر حاضر

منبع: (جمع‌آوری نگارندگان، ۱۴۰۰)

۲. روش تحقیق

در این پژوهش از روش ترکیبی کمی و کیفی در بررسی و شناخت استفاده شده است. بدین منظور با استفاده از روش‌های کتابخانه‌ای به بررسی مقالات، پژوهش‌ها و پایان‌نامه‌های مرتبط با پژوهش پرداخته شده است تا از این طریق بتوان به چارچوب نظری مناسبی برای تحقیق دست یافت. در ادامه به کمک روش میدانی به شناسایی خانه‌های سنتی در شهرهای اردبیل، زنجان و تبریز مورد بررسی قرار گرفته است. تجزیه و تحلیل در این پژوهش بر مبنای رویکرد توصیفی-تحلیلی انجام می‌پذیرد و از تکنیک تحلیل تفسیر نقشه‌ها و نماهای تاریخی و تحلیل محتوا استفاده می‌شود.

نظریه‌های موجود درباره ارتباط فضاهای باز و بسته، درون و بیرون در سه دسته عوامل ادراکی-معنایی، عملکردی-رفتاری، کالبدی-محیطی قابل خلاصه کردن است. عوامل فوق در فرهنگ‌های مختلف با توجه به زمینه‌های اجتماعی-فرهنگی قابل تبیین است و متغیر تعدیل‌کننده قوانین و ضوابط شهرسازی است. رابطه عوامل شش‌گانه تبیین رابطه‌ی میان فضای باز و بسته در هر بستر اجتماعی در تصویر شماره ۱ نشان داده شده است.

تصویر ۱. مدل مفهومی رابطه مؤلفه‌های فضاهای باز و بسته در بستر اجتماعی-فرهنگی در بناهای سنتی شهرهای منطقه آذربایجان (اردبیل، تبریز و زنجان)

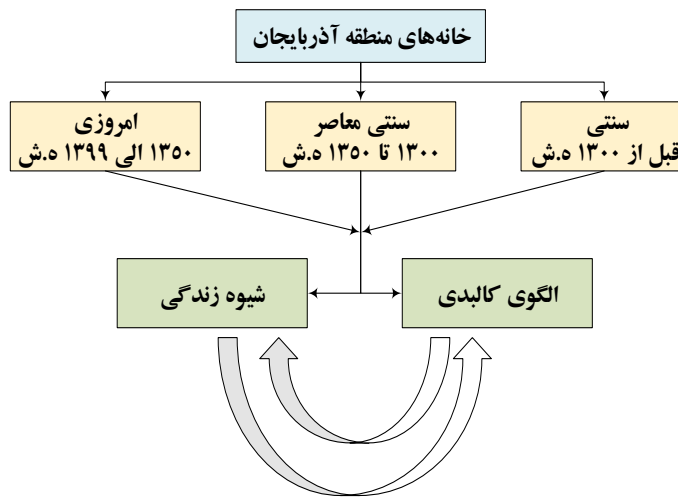
منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۰ برگرفته از عینی‌فر و علی‌نایب مطلق، ۱۳۹۳: ۶۰)

۳. محدوده مطالعاتی

منطقه آذربایجان نام سرزمینی جغرافیایی در انتهای شمال غربی ایران است. این سرزمین از شمال به رود ارس، جمهوری آذربایجان و ارمنستان، از جنوب به استان کردستان از شرق به استان گیلان و دریای خزر و از غرب به ترکیه و عراق محدود شده است و شامل چهار استان آذربایجان شرقی، آذربایجان غربی، اردبیل و زنجان است. فضای خانه سنتی معماری آذربایجان در سطوح افقی و قائم نظم می‌گیرد. در سطح افقی براساس سلسله‌مراتب دسترسی از بیرون (حوزه خیلی عمومی) و لایه‌بندی نور و تاریکی نسبت به هسته مرکزی حیاط است و در سطح قائم براساس مسیر و خیز آب تعیین می‌شود. سر در ورودی، هشتی، دالان و حیاط ردیف سلسله‌مراتب فضایی است که با حفظ محرمت باغ درونی، دسترسی به اندرون خانه را ممکن می‌سازد. لایه‌های اطراف حیاط به ترتیب مکان اتاق‌هاست که مستقیماً با نور، آب، گیاه، هوا و به‌طور کلی با باغ درونی در تماس هستند. نمونه‌های موردی جهت تحلیل فضاهای ارتباطی در معماری سنتی آذربایجان شامل خانه‌های مسکونی اردبیل، تبریز و زنجان است و پس از تحلیل و گونه‌شناسی فضاهای ارتباطی بر اساس سلسله‌مراتب ورود به خانه مورد مطالعه و بدین وسیله سیر تحول این فضاها در خانه‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد. بازشناسی فضاهای ارتباطی می‌تواند منجر به ارائه الگویی برای دست‌یابی به ساختارهای ارتباطی فضاهای باز و بسته شود، که اصلی جدا نشدن از هویت در معماری و فرهنگ ایرانی است.

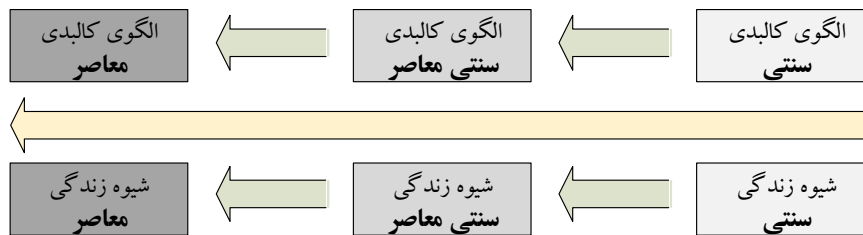
۴. تحلیل‌ها

براساس برداشت‌های میدانی و تحقیقات کتابخانه‌ای خانه‌های شهرهای اردبیل، تبریز و زنجان در منطقه آذربایجان به سه دوره‌ی خانه‌های سنتی (دوران قاجار)، خانه‌های سنتی معاصر (دوران پهلوی) و خانه‌های امروزی تقسیم می‌شوند (تصویر شماره ۲). خانه‌های سنتی خانه‌های هستند که به‌صورت کاملاً سنتی در شکل واقعی خودشان باقی مانده‌اند. قدمت این خانه‌های به دوران زندیه و قاجار برمی‌گردد. خانه‌های سنتی معاصر مربوط به دوران پهلوی هستند و تصویر کلی خانه‌های سنتی معاصر را دارند اما با گذشت زمان و متناسب با آن به سوی معاصر شدن تغییراتی کرده‌اند. خانه‌های امروزی با الگوی خانه‌سازی و شیوه زندگی غربی که مربوط به دهه‌های پس از انقلاب اسلامی می‌باشند (تصویر شماره ۳).

تصویر ۲. تأثیر الگوی کالبدی و شیوه زندگی در دوره‌های زمانی در خانه‌های منطقه آذربایجان (زنجان، اردبیل و تبریز)

منبع: نگارندگان، ۱۴۰۰

تصویر ۳. تغییرات الگوی کالبدی و شیوه زندگی در خانه‌های منطقه آذربایجان (زنجان، اردبیل و تبریز)

منبع: نگارندگان، ۱۴۰۰

۴.۱. خانه‌های سنتی دوران قاجاریه

فضاهای مورد استفاده در معماری خانه‌های سنتی در منطقه آذربایجان مربوط به قبل از دوره پهلوی شامل مواردی همچون باش قابی، هشتی، دالان، دهلیز و... است. در خانه‌های سنتی ایرانی محرمیت مهم‌ترین عامل ارائه سلسله مراتب خاص است. در حالی که در خانه‌های منطقه آذربایجان همچون شهر تبریز پس از ورود به داخل خانه و عبور از هشتی دو نوع تقسیم‌بندی کلی اندرونی و بیرونی مواجه می‌شود. اندرونی شامل فضاهای خانوادگی و خلوت مانند: اتاق‌های سهدری و دودری (اتاق خواب) و یا سهدری و پنج‌دردی (نشیمن) و بیرونی شامل فضاهای عمومی و پذیرایی از مهمان و مراسم مانند: طنبی یا شاه‌نشین (پذیرایی) و کله‌ای و سهدری و دودری (اتاق‌های مخصوص ترکیب با شاه‌نشین در مواقع مهمانی‌های بزرگ) و موارد دیگر. به‌طور کلی، براساس برداشت‌های میدانی و بررسی پلان‌های خانه‌های شهری سنتی در اردبیل، تبریز و زنجان به چهار الگوی متفاوت تقسیم می‌شوند که نحوه استفاده از فضاهای ارتباط‌دهنده در بناهای معماری سنتی براساس الگوها به‌صورت زیر بوده است:

• کوچه ← در ورودی ← هشتی ← دهلیز ← طنبی

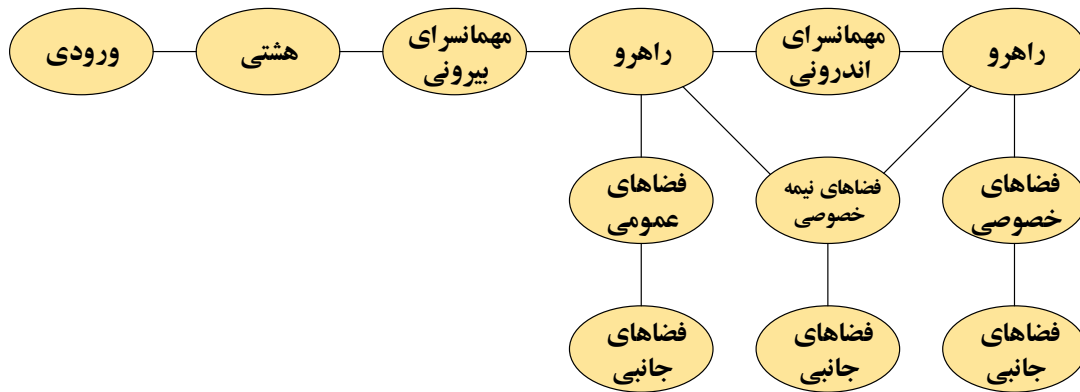
- کوچه ← در ورودی ← هشتی ← حیاط ← دهلیز ← طنابی
- کوچه ← در ورودی ← حیاط ← دهلیز ← طنابی
- کوچه ← در ورودی ← حیاط ← ایوان ← دهلیز ← پله ← طنابی

به‌عنوان مثال، در خانه‌های سنتی تبریز (خانه بهنام تبریز)، باید از سلسله‌مراتب خاصی گذشت تا به اندرون خانه وارد شد که این سلسله‌مراتب به‌ترتیب شامل عبور از سردر، ورودی، هشتی، دالان، حیاط بیرونی، ورودی فضاهای بیرونی شامل شاه‌نشین و سهدری‌ها و راه‌پله به سمت گوشواره‌ها و مهمانخانه‌ها است. پس از ورود به اندرونی از طریق راهروهایی که این اندرونی شامل اتاق‌های سهدری و دودری مختص خلوت، خواب و زندگی خصوصی هریک از اعضاء و یا حتی برای یک خانواده است. فضاهای خدماتی گاهی در ارتباط بیرونی و اندرونی و گاهی در بخش زیرزمین و در کنار حوضخانه و سرداب قرار می‌گیرد. علاوه‌بر این نمود سلسله‌مراتب در این خانه‌ها از طرق مختلف دیگر که آن‌ها هم به‌نوعی مرتبط با همان گفته‌های قبلی است، صورت گرفته است که شامل سلسله‌مراتب در ابعاد و شکل و رنگ و موقعیت و تزئینات و جهت است که این موارد هم در نما و هم پلان و هم فضاهای مختلف نمود یافته‌اند. به‌عنوان مثال، حیاط بیرونی این خانه‌ها در بیشتر موارد بزرگ‌تر از حیاط اندرونی است و یا شاه‌نشین یا طنابی در واقع به‌عنوان جواهر این خانه‌هاست. جای‌گیری و موقعیت آن در بخش میانی پلان و نما، تزئینات بیشتر آن نسبت به سایر فضاها، ابعاد بزرگ‌تر آن نسبت به سایر اتاق‌ها، رنگین‌تر بودن نمای آن نسبت به سطوح کناری حاکی از این حقیقت است (نصویر ۴ الی ۶).

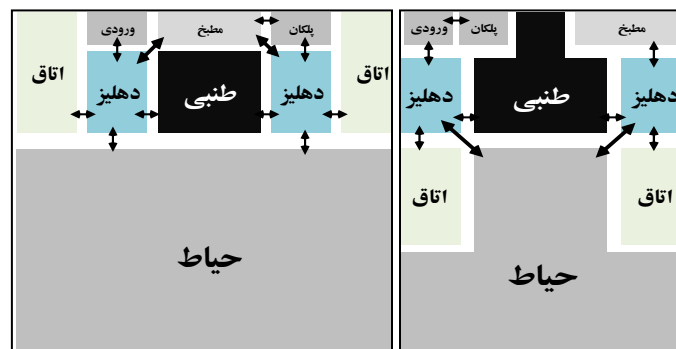
تصویر ۴. تحلیل سلسله‌مراتب دسترسی در خانه‌های منطقه آذربایجان (خانه بهنام تبریز)

منبع: (نگارنگان، ۱۴۰۰)

تصویر ۵. سلسله‌مراتب دسترسی در خانه‌های منطقه آذربایجان (خانه بهنام تبریز)

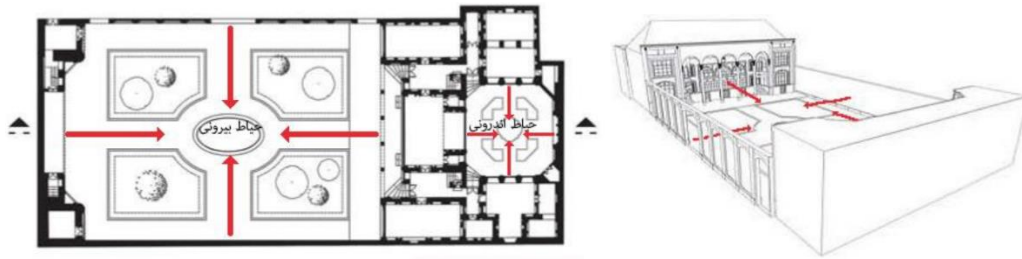
منبع: (نگارنگان، ۱۴۰۰)

تصویر ۶. الگوی کلی کالبدی ارتباطی خانه‌های سنتی شهرهای منطقه آذربایجان

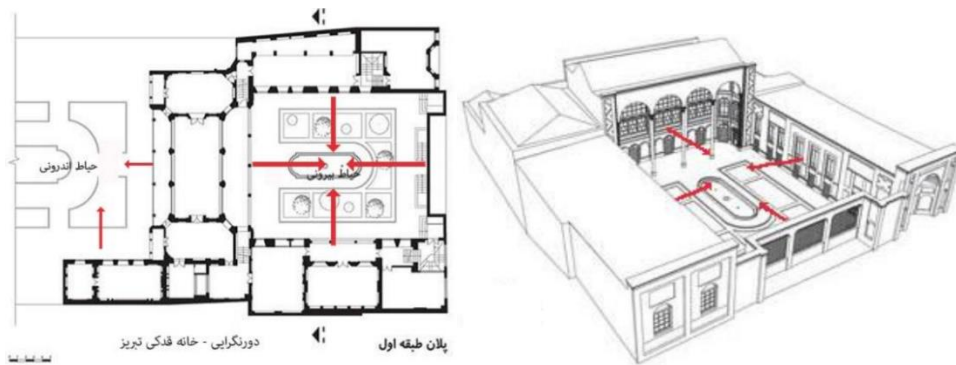
منبع: (نگارنگان، ۱۴۰۰)

در خانه‌های سنتی منطقه آذربایجان درونگرایی از طریق حیاط‌های مرکزی، وجود درصد بالای بازشوهای خانه‌ها به سمت این حیاط‌ها و نه به سمت گذر و کوچه، عدم وجود تزئینات در جبهه بیرونی و در صورت وجود بسیار اندک و یا فقط در سر در خانه انجام می‌گیرد؛ درحالی که در جبهه‌های رو به حیاط همراه با جشن تمام عیار نور، رنگ و تزئینات است. در حقیقت، در فضاهای ارتباط‌دهنده فضاهای درونی و بیرونی کشش و تمایل به درون مشاهده می‌شود (تصویر شماره ۷ و ۸).

تصویر ۷. تحلیل درونگرایی در خانه‌های منطقه آذربایجان (خانه بهنام تبریز)

منبع: (نگارنگان، ۱۴۰۰)

تصویر ۸. تحلیل درونگرایی در خانه‌های منطقه آذربایجان (خانه قدکی تبریز)

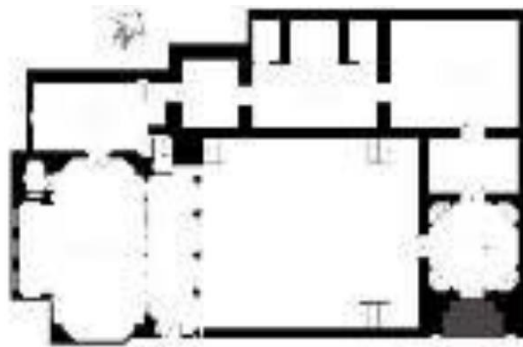
منبع: (نگارنگان، ۱۴۰۰)

فضاهای ارتباط‌دهنده در خانه‌های سنتی منطقه آذربایجان همچون سردر، ورودی، ایوان، هشتی و... است. در این خانه‌ها سردر یک فضای اتصالی و انتقالی است که معبر را به درون خانه متصل می‌کند. دیوار خانه به نحوی دو طرف در ورودی را دربر می‌گیرند که فرد در حال انتظار می‌تواند از جریان تردد اصلی درون کوچه کناره گیرد. دو سکو در قسمت فرورفتگی دارد که بدان «پیرنشین» گویند. فضای ورودی خانه‌ها از عناصری چون پیش‌طاق، سردر، هشتی و دالان تشکیل شده است. این عناصر به گونه‌ای طراحی شده‌اند که مسیر ورود به خانه به صورت مستقیم انجام نپذیرد. البته در خانه‌های مربوط به طبقه ضعیف‌تر فضای ورودی دارای پیچیدگی و تزئینات کم‌تری است (تصویر شماره ۹ و ۱۰).

تصویر ۹. سردرهای خانه‌های سنتی منطقه آذربایجان

منبع: (آرشیو میراث فرهنگی تبریز، ۱۳۸۹)

تصویر ۱۰. موقعیت سردرهای خانه‌های سنتی منطقه آذربایجان

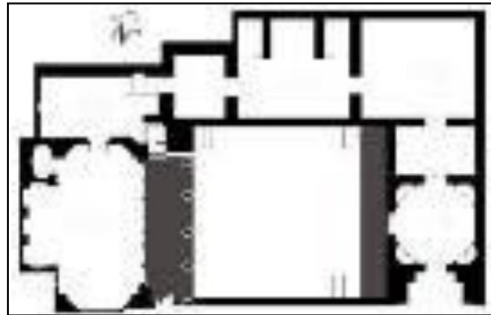
منبع: (آرشیو میراث فرهنگی تبریز، ۱۳۸۹)

در خانه‌های سنتی شهرهای آذری ایوان معمولاً به اتاق شاه‌نشین (قلمرو عمومی) راه دارد. دو ضلع دیگر توسط حریم‌های عبوری و طاق‌نماها به فضاهای دیگر مرتبط می‌شوند. ایوان فضایی با ایجاد سایه و امکان ارتباط مستقیم چشم‌انداز با درخت و سبزی امکان تجربه‌های متنوعی فراهم می‌کند. اکثراً در قسمت جنوبی ساختمان قرار می‌گیرد و به‌منظور کسب هرچه بیشتر آفتاب زمستان، در محور اصلی خانه قرار دارد. ایوان خانه‌ها در شهرهای منطقه آذربایجان در فصول سرد کم‌تر کاربرد نشیمن را دارا می‌باشد و صرفاً جهت ورودی‌ها بنا از برف و باران استفاده می‌شود (تصویر شماره ۱۱ و ۱۲).

تصویر ۱۱. ایوان شمالی خانه قدکی تبریز و ایوان شمالی خانه امیرکبیر تبریز

منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۰)

تصویر ۱۲. موقعیت ایوان خانه‌های سنتی منطقه آذربایجان

منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۰)

هشتی فضایی با امکان مکث در بدون ورود به خانه، کم‌نورتر و خنک‌تر است که حالتی خوش‌آمدگو و آرامش‌بخش دارد و در صورت نیاز امکان گفتگو و اقامت دو سه نفره در آن فراهم می‌شود (تصویر شماره ۱۳).

تصویر ۱۳. هشتی در خانه‌های سنتی منطقه آذربایجان و موقعیت آن‌ها در پلان خانه

منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۰)

راهرو و راه‌پله باتوجه به سرمای شدید شهرهای منطقه آذربایجان نقش اتصال‌دهنده بین اتاق‌ها را داشته و برای رفت و آمد بین اتاق‌ها می‌بایست از این راهروها در بعضی مواقع نقش سراسرا را ایفا می‌کنند، عبور کرد (تصویر شماره ۱۴).

تصویر ۱۴. راهرو در خانه‌های سنتی منطقه آذربایجان و موقعیت آنها در پلان خانه

منبع: (نگارنگان، ۱۴۰۰)

از دیگر فضاهای ارتباط‌دهنده خانه‌های سنتی دالان، دهلیز و پلکان (پپله) را می‌توان نام برد (تصویر شماره ۱۵).

تصویر ۱۵. پلکان (سمت راست)، دهلیز (وسط)، دالان (سمت چپ) در خانه‌های سنتی منطقه آذربایجان

منبع: سایت سازمان میراث فرهنگی اردبیل و تبریز (۱۴۰۰)

۴.۲. خانه‌های سنتی دوران پهلوی

بناهای سنتی ساخته شده در دوره پهلوی متفاوت از نوع سنتی قبل از این دوره است و مطابق با دوره مدرن آن ساخته شده است. خانه عمارت ذوالفقاری مربوط به اواخر دوره قاجاریه در شهر زنجان در منطقه آذربایجان قرار گرفته است. نمای سردر عمارت بیرونی شامل یک ورودی با قوس جناغی و دو طاق‌نما با قوس‌های نیم‌دایره در طرفین است. در طبقه هم‌کف، ورودی بنا که یک سقف سرپوشیده با دو ستون تعبیه شده به هشتی منتهی می‌شود. در این طبقه، قسمت امور اداری و دفتری و حسابداری عمارت قرار گرفته و سمت شرقی بنا احتمالاً عملکردی غیراداری و احیاناً

گلخانه بوده است. در طبقه دوم که دارای دو راه پله است، تالارهای پذیرایی، اطاق‌های خواب، اطاق‌های نشیمن و سرویس‌های بهداشتی قرار گرفته است. هسته مرکزی این بنا به سبک چهارطاقی با تیرهای چوبی پوشیده شده است. کل مجموعه با پوشش خارجی شیروانی است، که تا زمان احداث در این شهر سابقه نداشته است. در بالای هسته مرکزی بنا، نورگیری زیبایی تعبیه شده که به کلاه فرنگی معروف است. سلسله‌مراتب عمارت ذوالفقاری همان‌طور که در تصویر زیر مشاهده می‌شود به صورت کوچه ← ورودی ← پذیرایی ← اتاق مهمان ← هشتی ← نشیمن ← اتاق خواب است (تصویر شماره ۱۶).

تصویر ۱۶. نما عمارت ذوالفقاری در شهر زنجان (اواخر دوره قاجاری و اوایل دوره پهلوی)

منبع: (نگارنده، ۱۴۰۰)

بنای عمارت خدیوی در شهر زنجان از جمله بناهایی می‌باشد که متأثر از الگوهای رایج از غرب با حفظ سنت‌های هنری و تزئینی ایرانی و ملهم از شیوه‌های محلی در عرصه معماری ایرانی شکل گرفته است. این عمارت به صورت دو اشکوبه ساخته شده است. در تصویر شماره ۱۷ پلان طبقه هم‌کف و طبقه اول ارائه شده است.

تصویر ۱۷. تصاویری از نمای بیرونی و تراس خانه خدیوی منبع: (شبکه خبری زنجان، ۱۴۰۰)

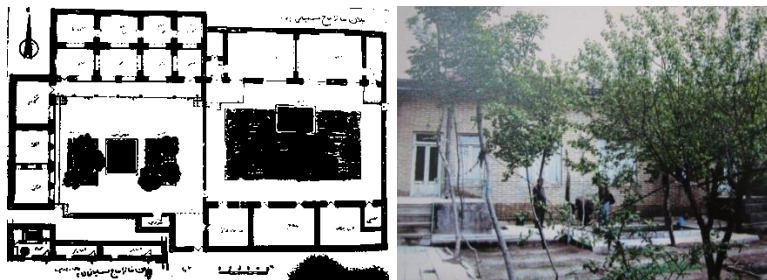
باغ و بنای دارایی در شهر زنجان مربوط به اوایل دوره پهلوی است. این بنا در ۳ طبقه در پلان مستطیلی شکل به ابعاد ۲۲*۱۵ متر در وسط باغی و با خصوصیات دوره پهلوی (رضاخان) از قبیل پنجره‌های متعدد، تراس، قرنیه‌سازی در طبقات ساخته شده است. به عنایت به نوع معماری و خصوصیات بارز آن می‌توان به محل قرارگرفتن بنا در وسط باغی مشجر اشاره نمود که جهت رسیدن به ورودی اصلی می‌بایست مسیری را در حدود ۲۵۰ متر طی نمود تا به حوض سنگی مدخل که به شکل مدور است، رسید (تصویر شماره ۱۸).

تصویر ۱۷. نمایی از عمارت دارایی در شهر زنجان (مربوط به دوره پهلوی)

منبع: (آرشیو میراث فرهنگی زنجان، ۱۳۸۶)

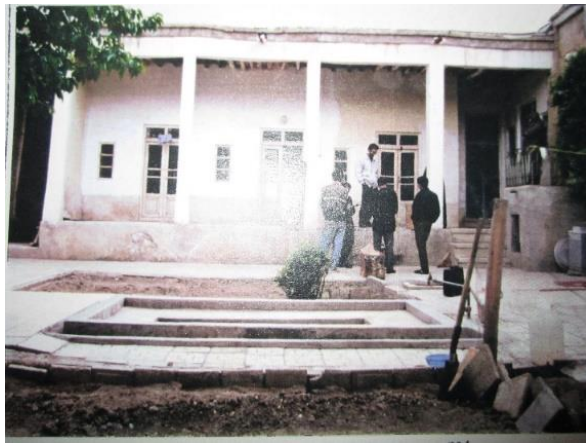
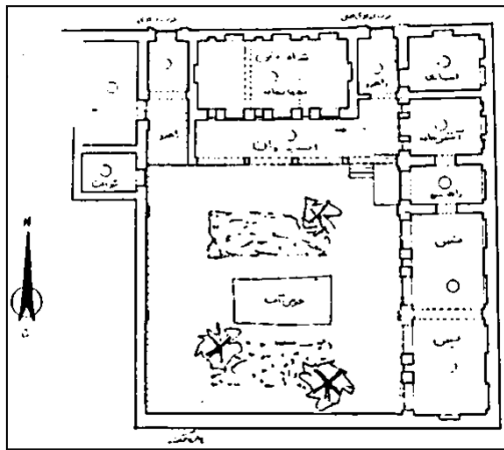
خانه حاج سلیمانی در شهر زنجان از دیگر خانه‌های مربوط به دوره پهلوی است. این خانه دارای یک ورودی از کوچه می‌باشد که توسط یک فضای مسقف نیمه‌باز مستقیماً با حیاط مربعی شکل ارتباط دارد. قسمت اصلی بنا در ضلع شمالی حیاط و قسمت غربی که قدیمی‌تر است در جبهه غربی واقع شده که شامل ۳ اتاق است که مستقیماً با حیاط ارتباط دارد. قسمت اصلی بنا شامل زیرزمین و فضاهای اصلی زندگی و ایوانی در جلو اتاق‌ها است که تماماً رو به جنوب است. در پشت ایوان چهار اتاق مرتبط با هم که برداشتن پنجره‌های چوبی ارتباطی، می‌توان اتاق‌ها را به یک سالن بزرگ تبدیل کرد. در پشت این اتاق‌ها فضاهای دیگر به نام اتاق نشیمن زمستانی و یا اتاق‌های خواب با نورگیری از طریق اتاق‌های جلویی وجود دارد (تصویر شماره ۱۹).

تصویر ۱۸. پلان و نمای خانه حاج سلیمانی زنجان (مربوط به دوره پهلوی)

منبع: (آرشیو میراث فرهنگی زنجان، ۱۳۸۶)

خانه غلامزاده با قدمتی حدود ۷۰ سال در شهر زنجان و در دوره پهلوی ساخته شده است. بنای این ساختمان با ورودی در غرب بنا با سردری ساده خودنمایی می‌کند. حیاط خانه پایین‌تر از سطح کوچه (چهار پله) قرار دارد. داخل حیاط حوضی در وسط و دو باغچه مستطیلی شکل در دو طرف آن قرار گرفته است. فضای اصلی یا مهمان‌خانه یا همان شاه‌نشین در جبهه شمالی و فضای خدماتی در جبهه غربی با ایوانی در جلو قرار دارد. دو جبهه دیگر بنا خالی و محدوده به همسایه است. فضای مربوط به اتاق‌ها نسبت به کف کوچه سه پله بالاتر قرار گرفته است و این اختلاف ارتفاع به دلیل وجود زیر زمین است (تصویر شماره ۲۰).

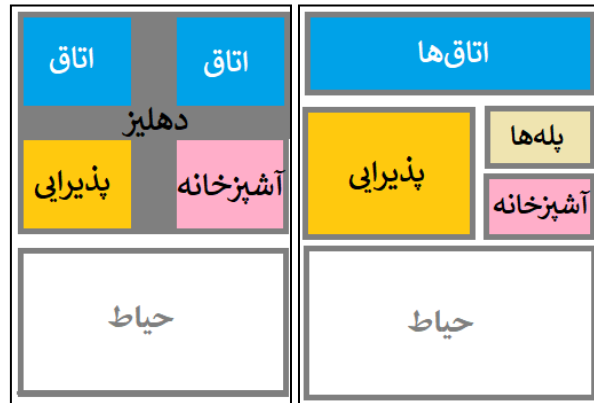

تصویر ۱۹. پلان و نمای خانه غلامزاده زنجان (مربوط به دوره پهلوی)

منبع: (آرشیو میراث فرهنگی زنجان، ۱۳۸۶)

۴.۳. خانه‌های مدرن کنونی

خانه‌های شهری امروزی (اکثراً مربوط به اواخر پهلوی و دوره بعد از انقلاب هستند. الگوی کلی فضاهای خانه‌های این دوره در حالت کلی براساس تعداد تکرار به دو دسته تقسیم می‌شوند. در یک الگو که همچنان شکل چلیپا به چشم می‌خورد و مربوط به اوایل این دوره است که رفته‌رفته با کم‌رنگ شدن دهلیز (به‌عنوان مفصل ارتباطی فضای باز و بسته)، فضاها بدون واسطه به هم می‌چسبند. چندین فضا که در این دوره تأکید و یا ظهور می‌کنند مانند تراس، پیلوتی، پارکینگ، اپن و... که هر کدام باعث بروز تغییرات در الگوها می‌شوند (تصویر شماره ۲۱).

تصویر ۲۰. الگوی کالبدی ارتباطی خانه‌های امروزی شهر اردبیل

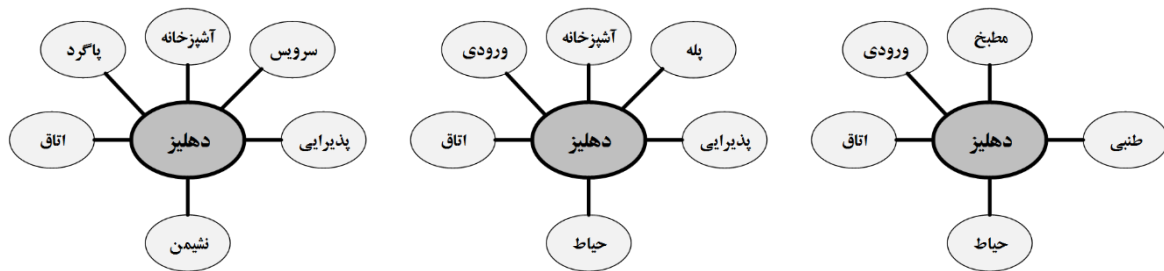
منبع: (نگارنگان، ۱۴۰۰)

سلسله‌مراتب ورود به خانه در این دوره به سه روش زیر است که روش اول مربوط به سال‌های اول این دوره است و در حال حاضر کمتر استفاده می‌شود و بیشتر مورد دوم و سوم کاربرد دارد.

- کوچه ← ورودی ← دهلیز ← نشیمن ← پذیرایی
- کوچه ← ورودی ← راه‌پله ← پذیرایی
- کوچه ← حیاط ← ورودی ← راه‌پله ← پذیرایی

نتیجه‌گیری

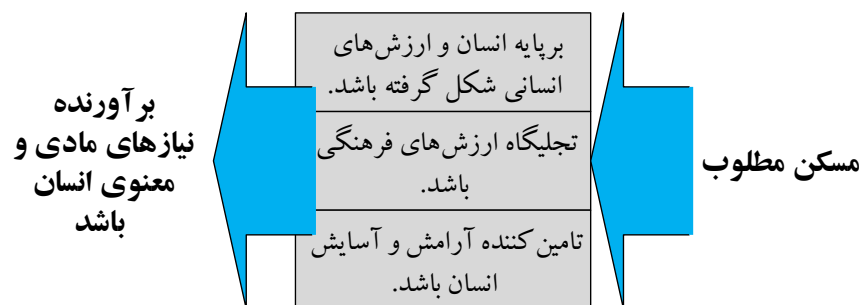
مهم‌ترین تفاوت خانه‌های سنتی و مدرن براساس مطالعات تطبیقی به‌دست آمده در خانه‌های شهرهای منطقه آذربایجان دهلیز است. دهلیز در معماری به معنی دروازه و اندرون سراسر است و دهالیز بر آن جمع بسته‌اند. بخش از خانه فضاهای همچون مطبخ، طنبی، اتاق، حیاط را به همدیگر و خود نیز به ورودی مرتبط می‌کرد. در دوره سنتی معاصر (دوره پهلوی) نیز نظام کلی خانه‌های سنتی برپا بوده است و به دلیل روی آوردن به طبقات پله نیز به دهلیز اضافه شده است و رفته‌رفته با ورود به دوران امروزی، دهلیز از نقش اصلی خود جدا شده و به‌عنوان یک فیلتر عمل می‌کند و فضایی مانند سرویس بهداشتی با دهلیز ارتباط پیدا می‌کند. البته در سال‌های اخیر پذیرایی به‌عنوان مفصل ارتباطی فضاها مطرح شده است و دهلیز به کلی از بین رفته است. در شکل‌های زیر فضاهای مرتبط با دهلیز در معماری سنتی (قاجاریه)، سنتی معاصر (پهلوی) و مدرن (بعد از انقلاب اسلامی) ارائه شده است (تصویر شماره ۲۲).

تصویر ۲۱. فضاهای مرتبط با دهلیز در معماری سنتی قاجاریه (سمت راست)، پهلوئی (وسط) و مدرن (سمت چپ)

منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۰)

در دوران معاصر یکی از مسائلی که در مورد جامعه بشریت وجود دارد، مسئله مسکن مطلوب است. اکنون به دلیل کمبود زمین و گرانی خانه افراد مجبور به بسنده کردن به مساحت‌های کوچک برای مسکن خود هستند و طبیعاً فضاهای خانه تا آنجا که ممکن است باید مورد استفاده قرار بگیرد و کارایی داشته باشند. در یک نگاه کلی، می‌توان عنوان نمود که مسکن مطلوب مسکنی است که بر پایه انسان و بر پایه ارزش‌های انسانی، تجلی‌گاه ارزش‌های فرهنگی و تأمین‌کننده آرامش و آسایش انسان شکل گرفته باشد (تصویر شماره ۲۳)

تصویر ۲۲. اصول و معیارهای مسکن مطلوب در خانه‌های منطقه آذربایجان

منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۰)

مهم‌ترین ویژگی‌های خانه مطلوب شامل موارد زیر است:

- انسان در جهت نیل به کمال می‌بایست در مسکنی، سکنی‌گزیند که در آن احساس آرامش و آسایش نماید و لذا یک مسکن مطلوب باید بتواند آسایش و آرامش یک خانواده را فراهم آورد.
- انسان در جهت نیل به کمال می‌بایست در مسکنی زندگی کند که در آن احساس امنیت و ایمنی نماید و لذا یک مسکن مطلوب باید بتواند درجات مختلف امنیت را برای ساکنین خود فراهم سازد.
- انسان در جهت نیل به کمال می‌بایست در مسکنی زندگی کند که در آن احساس محرمیت نماید.

• انسان در جهت نیل به کمال می‌بایست در مسکنی زندگی کند که در آن امکان ارتباط با طبیعت، امکان مرتفع‌شدن نیازهای انسان و امکان دسترسی به منابع تأمین‌کننده نیازها فراهم باشد.

ارائه الگوهای منطبق با فرهنگ بومی منطقه آذربایجان می‌تواند نظم مطلوبی را به ساختار این شهرها داده و چون این الگوها برآمده از رموز نهفته در معماری گذشتگان است، اصلاح‌هایی را در زمینه فضای شهری، فرهنگ، سازه، مصالح، تناسبات، چیدمان و... به همراه خواهد داشت که موجب صرفه‌جویی اقتصادی و ارتقاء کیفیت فضاها و افزایش حس تعلق و آسایش کاربران خواهد بود. اصلی‌ترین نتیجه در این پژوهش، متوجه هویت مکانی، روح خانه و چیرستی آن در شهرهای منطقه آذربایجان و راه‌های دستیابی به آن می‌باشد که برای این امر راهکار را در یافتن الگوی مسکن مناسب داشته و از منظر ایجاد مکان پایدار برای خانه هویت‌مند آذری اندیشیده شده است. حال با بررسی خانه‌های سنتی و امروزی می‌توان فهمید که فضاهای خانه‌های آذری در گذر زمان دستخوش تغییراتی هم در زمینه کالبد و هم شیوه زندگی و استفاده از فضا بوده است. چیزی که حائز اهمیت است، عدم توجه معماری امروزی منطقه به اصول و مفاهیم گذاشته است. مفاهیمی که گاهی از روی ناآگاهی با تعاریف نامانوس دیگران جایگزین شده است. تغییرات فرسایشی در معماری خانه‌های در شهرهای منطقه آذربایجان در بعضی از موارد منجر به حذف یک فضا و مفهوم آن از خانه‌ها و اذهان مردم منطقه شده است. این درحالیست که همان مخاطبان نیازهایی را مطرح کرده‌اند که طی گذر زمان فضاهای پاسخ‌ده همان نیازها از بین رفته است و یا کم‌رنگ شده است. فضاهایی همچون دهلیز (به‌عنوان فضای ارتباط‌دهنده) از مواردی است که براساس برداشت‌ها میدانی کمبود آنها در زندگی مردم این منطقه احساس می‌شود. تغییرات انجام گرفته در مفاصل ارتباطی فضاها، شکل و الگوی پلان، تغییرات در موقعیت و نحوه ورود به فضا، روشنایی و عملکرد فضا و در نهایت تطبیق کالبدی خانه با شیوه زندگی مردم منطقه حاکی از این است که کیفیت فضاها در مواردی به‌خصوص در بحث کالبدی سیر نزولی داشته است، به‌طوری‌که باعث تغییر در شیوه زندگی مردم شده است.

منابع و مأخذ:

کتاب‌ها

ابوالقاسمی، لطیف. (۱۳۶۶). هنجار شکل‌یابی معماری ایران، در کتاب معماری ایران، دوره اسلامی. گردآوری: یوسف کیانی، تهران: انتشارات جهاددانشگاهی.

الکساندر، کریستوفر. (۱۳۸۸). استانداردها در طراحی معماری. ترجمه: فرشید حسینی، تهران: انتشارات مهرآزان.

بورديو، پیر. (۱۳۹۰). تمایز: نقد اجتماعی قضاوت‌های ذوقی. ترجمه: حسن چاوشیان، تهران: انتشارات ثالث.

راپاپورت، آموس. (۱۳۸۸). خانه، فرهنگ، طبیعت، مرکز مطالعاتی و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.

مقالات

بمانیان، محمدرضا؛ غلامی رستم، مریم و رحمت‌پناه، جنت. (۱۳۸۹). «عناصر هویت‌ساز در معماری سنتی خانه‌های ایرانی (نمونه موردی: خانه رسولیان یزد)». مطالعات هنر اسلامی، دوره ۷، شماره ۱۳، ۵۵-۸۸.

حائری، محمدرضا. (۱۳۷۵). «طراحی مسکن امروزی و اصول معماری خانه‌های سنتی». فشرده یافته‌های طرح مطالعاتی، آبادی، شماره ۲۳، ۲۲-۲۸.

صادق‌پی، ناهید. (۱۳۹۱). «تاریخچه و علل گرایش به معماری بومی». نشریه‌ی شهر و معماری بومی، شماره ۵، ۲.

عینی‌فر، علیرضا. (۱۳۸۲). «الگوی برای تحلیل انعطاف‌پذیری در مسکن سنتی ایران». نشریه هنرهای زیبا، شماره ۱۳، ۶۴-۷۷.

عینی‌فر، علیرضا و علی‌نیای مطلق، ایوب. (۱۳۹۳). «تبیین مفهوم بیرون و درون در فضاهای مابین مسکن آپارتمانی (مطالعه موردی: بالکن در سه نمونه از مجموعه‌های مسکونی تهران)». نشریه هنرهای زیبا، معماری و شهرسازی، دوره ۱۹، شماره ۲، ۴۰.

محمودی مهماندوست، مرتضی. (۱۳۹۶). «معنا در مسکن، بازخوانی روایت مسکن دیروز برای زندگی امروز». نشریه علمی اندیشه معماری، (۲)۱، ۹۸-۱۱۲.

میرشاهزاده، شروین؛ اسلامی، غلامرضا و عینی‌فر، علیرضا. (۱۳۹۰). «نقش فضای مرزی-پیوندی در فرآیند آفرینش معنا». هویت شهر، شماره ۹، ۱۶-۵.

نقی‌زاده، محمد. (۱۳۹۶). «مسکن اسلامی (مبانی نظری تا جلوه‌های عینی در گذشته و حال)». نشریه علمی اندیشه معماری، (۲)۱، ۴۷-۶۷.

پایان نامه‌ها

بدیعی، ناهید. (۱۳۸۱). جداره‌ها (حریم وصل). رساله دکتری معماری، پردیس هنرهای زیبا، تهران: دانشگاه تهران، تهران.

رضاخانی، ژیلا. (۱۳۹۲). «مفصل در معماری». رساله دکتری معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشکده معماری، دانشگاه تهران، تهران.

منابع انگلیسی

Alizadeh, Q. (۱۹۶۳). National Architecture of Azerbaijan and positive points of tradition in it. Baku: Azer-Nashr.

Bourdieu, P. (۱۹۹۰). The Logic of Practice, Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, Pierre (۱۹۹۶) Distinction: "a social critique of the judgement of taste. translated by Richard Nice", Harvard university press, Cambridge Massachusetts.

Evans, Dylan (۱۹۹۶), An introductory dictionary of Lacanian psychoanalysis, Routledge press, London.

منابع تصاویر:

آرشیو میراث فرهنگی تبریز، ۱۳۸۹

آرشیو میراث فرهنگی زنجان، ۱۳۸۶